

УДК 811.162.2/373.46 : 630*2

Л. М. МАРЧУК
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНІВ ІЗ ГРЕЦЬКИМИ ТА ЛАТИНСЬКИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ В ЛІСІВНИЧІЙ ГАЛУЗІ

У статті зацентовано увагу на тому, що згідно з генетичною класифікацією запозичень, одну з найчисельніших груп іншомовної лексики в європейських мовах утворюють латинські за походженням лексеми. Вони є наслідком взаємодії мов, які часто характеризуються значним ступенем генетичної та часової віддаленості. Проаналізовано термінологію лісівничої галузі з найуживанішими терміноелементами латинського та грецького походження.

Ключові слова: лексичний латинізм, латиномовне запозичення, греко-латинізм, латинське запозичення, латиноосновний полонізм.

Грецькі запозичення та їх функціонування в слов'янських мовах були предметом дослідження українських та зарубіжних мовознавців [1; 9; 16]. О. Д. Пономарів розглядає термінологічну (комбіновану) лексику, до якої входять окремі словотворчі елементи грецького походження [17, с. 6].

Одну з найчисельніших груп іншомовної лексики в європейських мовах утворюють латинські за походженням лексеми. Аналіз питань входження латинської лексики в українську літературну мову подано як у спеціальних лінгвістичних працях (С. П. Гриценко аналізувала матеріали латинського запозичення українських пам'яток к. XVI – XVII ст. [6]), так і в розвідках, які стосуються характеристики запозичень (див. Лукінова Т.), н-д.: "...філософського значення слово набуло в результаті калькування гр. ліс; деревина; речовина, матерія" [12, с. 28].

Мета статті – проаналізувати грецькі та латинські запозичення в лісівничій терміносистемі української мови. Для аналізу обрано Українську енциклопедію лісівництва, видану в 2-х томах (Львів, 1999).

Виділяємо термін *лексичний латинізм* як об'єкт спеціального мовознавчого дослідження вслід за В. В. Акуленком [1]. Крім того натрапляємо на уживання термінів *латинізм*, *латиномовне запозичення*, *греко-латинізм*, *латинське запозичення*, *латиноосновний полонізм*.

Термін *греко-латинське запозичення* аналізує У. Мрозіцька в дисертації "Інтра- та екстралінгвальні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові)" [14]. І. М. Кочан стверджує, що греко-латинські дериваційні форманти стають міжнародними словотворчими елементами в сучасних мовах [8, с. 15].

Семчинський С. В. дав таке визначення "латинізму" (від лат. *Latinus* – латинський, римський) – "...різновид запозичень; слово, його окреме значення, вислів, морфема тощо, запозичені з лат. мови або утворені за її зразком. Латинізми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають

Л. М. МАРЧУК, 2017

ознаки свого походження... Серед латинізмів української мови вирізняються латинські за походженням засоби словотворення..." [18, с. 270].

Елемент – це не слово, а частина слова (префікс, суфікс, корінь), яка, вступаючи у граматичний зв'язок з іншими елементами, утворює самостійні слова-терміни. Так, елемент *мікро-* не має завершеного значення слова, але несе на собі певне смислове навантаження, яке передано поняттям "малий, невеликий". У термінах він указує на співвідношення цих слів і сталих величин, предметів, явищ. А точне наукове визначення термін отримує під час вивчення певної наукової дисципліни. Наприклад: *мікроасоціація – одиниця і класифікації рослинних мікроугруповань; мікробіологія – наука, що вивчає мікроорганізми; мікродобрива – мінеральні добрива, що містять мікроелементи (мідь, молибден, марганець, цинк, кобальт), конче необхідні рослинам в дуже малих дозах; мікроелементи – хім. елементи мінерального живлення рослин, необхідні життєдіяльності ґрунтових організмів і споживаються в невеликій кількості; мікроклімат – клімат невеликих однорідних ділянок земної поверхні; мікрорельєф – дрібні форми рельєфу; мікроскопічна будова деревини – структура деревної клітини і її оболонка розміром до 0,2 мкм [21, Т. 2, с. 33 – 34]. Знання значення елементів будови терміна прояснює значення іншомовного терміна, сприяє його кращому засвоєнню.*

Відомо, що в термінах відбита або одна домінуюча, або другорядна, або випадкова риса, покладена в основу явища, яке вона відображає, наприклад, колір, форма тощо. Термінологічні поняття з елементами грецького та латинського походження лісівничої галузі, таким чином, можна згрупувати в такі основні тематичні розділи:

Величина і форма: мікро- (малий), напр.: *мікроскопічна будова деревини – структура деревної клітини і її оболонки розмірами до 0,2 мкм [21, Т. 2, с. 34];*

положення і напрям: гіпер- (верхній): *гіперплазія – надмірне розростання тканин і органів [21, Т. 1, с. 153]; гіпо- (під, нижній): патологічне недорозвиття тканини [21, Т. 1, с. 153]; мезо- (середній): мезотрони – екол. Групи рослин (деревні, чагарникові, трав'янисті, мохи, лишайники), що живуть в умовах серед. родючості ґрунту) [21, Т. 2, с. 21]; теле- (дальній): *телефора земляна – грибна хвороба, що викликає удуш. лісових сіянців [21, Т. 2, с. 278];**

відчуття: гідро- (вологий): *гідротехнічна меліорація – система заходів, спрямованих на поліпшення несприятливого водного режиму ґрунтів і територій [21, Т. 1, с. 162];*

основні кольори: хлоро- (зеленувато-жовтий, блідий) (*хлороз – суцільне або часткове пожовтіння зелених частин рослини внаслідок із захворювання, низького вмісту або відсутності в тканинах хлорофілу) [21, Т. 2, с. 323];*

числа: моно- (одна): *монокультури лісові – одно породні деревостани [21, Т. 2, с. 41];*

швидкість: цито- (швидко): *цитоспорові некрози тополі – уражують луб, камбій та периферійні шари деревини. Викликає швидке відмирання окремих гілок або стовбура [21, Т. 2, с. 326].*

Вихідним моментом щодо розміщення елементів є предметне поняття, за яким іде елемент, що виражає це поняття, вказівка на походження елемента, його значення при перекладі. Елементи, як правило, розміщені за антонімічним значенням (мікро – макро). Завдяки багатозначності окремі елементи

потрапляють до різних розділів. Таким чином, тематичні розділи будуюмо за таким узірцем:

Поняття	Елемент	Походження елемента	Значення	Приклад
<i>Однаковий</i>	гомо-	гр. <i>homos</i>	<i>рівний</i>	<i>гомогенний</i>
<i>Різний</i>	гетеро-	гр. <i>heteros</i>	<i>інший</i>	<i>гетерогенний</i>

Навколо одного елемента може групуватися ціле гніздо слів-термінів. Наприклад, навколо елемента *такса-* (нім. Таха від лат. Тахо – оцінюю) в лісівничстві групуються такі терміни та терміносполуки:

таксатор; таксаційний опис; таксація ландшафтна; таксація лісосік; таксація лісу; таксація лісу вибіркова; таксація мисливських угідь; таксидермія; таксон; таксономічний аналіз; таксономія [21, Т. 2, с. 275 – 276].

Українські лексикографічні джерела дають можливість простежити шлях розвитку значення греко- та латиномовних запозичень у мові-реципієнті [8; 18], напр.: *експорт лісових товарів – англ. export від лат. Export – виношу, вивожу – вивіз за межі країни лісо сортиментів для реалізації на зовн. ринку* [21, Т. 1, с. 247].

Досить частотні в термінологічній системі лісівничої галузі терміни, що поєднують як грецькі, так і латинські слова-компоненти. Напр. *монокультури лісові* – від грецьк. *моно-* – один та лат. *культура* – *культивована рослина* [21, т. 2, с. 41], або *біопрепарати* – *біо* (гр. *життя*), та лат. *виготовлення* [21, Т. 1, с. 65].

У системі лісівничої термінології спостерігаємо випадки паралельного вживання інтернаціоналізмів та суто українських термінів: *економіка – господарство, акумуляція – нагромадження, репродукція – відтворення*.

Українські відповідники мають латинську основу без флексій: *некроз, нуклеїн, амплітуда* і т. ін.

Грецькі та латинські терміни набули українізованої граматичної форми: *економіка, анаероби, аерофотознімки, оренда, квота* і т. ін.

Чимало термінів латинського походження потрапило до української лісівничої термінології через німецьку, французьку, італійську, англійську мови. Наприклад, *варієтет* (нім. *Varietät*, лат. *varietas*) – систематизація сукупності особин одного виду, які відрізняються між собою однією або кількома ознаками [21, т. 1, с. 101].

Погляди на синонімію як системоформувальну категорію в сучасному мовознавстві представлені різнопланово. Як писав Г. Й. Винокур, синонім – це лінгвістична абстракція, це “слово у словнику, тобто якщо мати справу не з лінгвістичною абстракцією, а з живою і реальною мовою, яка фактично існує в історії, так звана синонімічність засобів мови є не що інше, як фікція. Синонім залишається синонімом, допоки знаходиться у словнику” [3].

Синонімічні відношення, так само як і антонімічні, будуються на опозиції принаймні двох лексичних одиниць за однією чи кількома ознаками, а члени опозиції, відповідно, є крайніми точками на шкалі синонімічності.

Якщо говорити про синонімію в термінології, то варто згадати, що з погляду лінгвістики у термінології фіксуються ті самі види системних зв'язків, що і в інших шарах лексики загальнонаціональної мови. Завдяки працям

В. П. Даниленко погляди на синонімію термінів дещо змінилися; вона довела, що конкретні проекти держстандартів практично не виконують вимогу про заборону синонімів [5]. Синоніми “замасковуються”, коли беруться у дужки, коли подається рекомендація про використання скорочених форм термінів (саме цю ознаку визначав Д. С. Лотте, аналізуючи науково-технічну термінологію) [11], а також варіант із використанням інших мовних компонентів, зокрема інтернаціоналізмів, що є варіантами повних форм термінів, або пояснення у своєрідних “записках” щодо варіативних паралельних термінів.

Термінологічна синонімія суттєво відрізняється від загальномовної, адже синонімія в термінології не виконує стилістичних функцій. В. П. Даниленко виділила три різновиди лексичної варіативності термінів відповідно до різних етапів формування наукових понять: 1) пряме запозичення; 2) калькування; 3) пошук відповідного найменування рідною мовою, створення оригінальної термінології засобами рідної мови [5].

Перший різновид – пряме запозичення – властивий мові на початковому етапі формування термінологічних систем, коли у мові існувало одночасно декілька запозичень із різних мов на позначення одного поняття. Другий різновид – калькування – реалізувався у початковий період створення мови науки, коли існували водночас власне національне слово та запозичення. Третій – пошук відповідного найменування – обумовлений створенням на національному ґрунті слова, рівнозначного запозиченню. Виділимо на основі етимології три групи синонімічних терміоелементів.

Перша група термінів, у складі яких вирізняємо давньогрецькі та латинські ініціальні терміоеlementи, є дуже чисельною. Терміни, утворені за допомогою класичних елементів, відображають процес адаптації (більшою або меншою мірою) сучасними мовами.

Таким чином, розглянуті групи термінів з ініціальними частинами, етимонами яких є давньогрецька та латинська мови, вступають у синонімічні відношення, варіюючи, перехреснюючись або дублюючи один одного.

Дублетні терміни – це слова, чи словосполучення, які об’єднуються особливую термінологічною співвіднесеністю з одним і тим самим науковим поняттям і об’єктом дійсності [13, с. 52;]. У багатьох учених дублети одержали різні найменування: *дублети* [10]; *термінологічні дублети* [13] та інші.

Значна частина мовознавців дотримується думки, що “...дублетна синонімія представлена термінологічними рядами, одним із складників яких виступає міжнародне або запозичене (скальковане) слово, другим – автохтонне” [19, с. 178]. Зазначимо, що греко-латинським терміоеlementам у зв’язку з питанням термінологічної синонімії приділяли увагу в своїх працях В. П. Даниленко, З. Й. Куньч, Д. С. Лотте, В. М. Молодець, В. О. Нагіна, Ф. О. Нікітіна, А. О. Стишов та ін. [5; 9; 10; 11; 13; 15; 16; 20].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях терміоеlementами прийнято називати міжнародні форманти греко-латинського походження, “цеглинки”, з яких будуються терміни [10, с. 47]. Дублетні терміни з терміоеlementам греко-латинського походження з’явилися в мові внаслідок двох методів: калькування та запозичення.

Другий зазначений метод поповнення лексичного складу – калькування. Калька – слово чи словосполучення, складене з українських мовних елементів

(морфем, слів) шляхом перекладу структури іншомовного зразка: *гідроерозія – водна ерозія*.

Як правило, терміноелементи однаково відтворюються в їхніх українських дублетах, але, незважаючи на певну закріпленість семантики терміноелементів, у структурі кожного конкретного терміна вони можуть мати семантичні відтінки.

Досліджений матеріал показує, що більшість варіантів співіснує не диференціюючися, проте згодом вони семантично розподібнюватимуться або зникатимуть як надлишкові виразові форми – це природний рух і розвиток мови.

Подаємо найчастотніші префікси грецького та латинського походження, які функціонують у представленій термінології. Префікси надають словам різних відтінків значення, творять слова з новим значенням. Як префікси функціонують також частки та прийменники.

Таблиця № 1. Греко-латинські префікси в термінології української лісівничої галузі

Префікс	Походження	Значення	Приклад
<i>А-</i>	лат. Ad	до	<i>акліматизація</i>
<i>Ан-</i>	лат.	без	<i>Анаероби</i>
<i>Анти-</i>	гр.	проти	<i>антибіотики</i> <i>антипірени</i> <i>антисептики</i>
<i>Аро-</i>	гр.	без	<i>Апоміксис</i>
<i>Епі-</i>	гр.	над	<i>епідерма</i> <i>епіфіти</i> <i>епіфітотія</i>
<i>Інфра-</i>	лат.	нижче	<i>інфраструктура</i>

Найуживаніші суфікси. Греко-латинські елементи загальнонаукової термінології (подаємо в табл. 2.).

Таблиця № 2. Греко-латинські суфікси в в термінології української лісівничої галузі

Суфікс	Походження	Значення	Приклад
<i>-ела</i>	лат.	Збірність зменшене	<i>парцела</i>
<i>-ид</i>	лат.	хімічні препарати	<i>пестициди</i>
<i>-оз</i>	лат.	захворювання	<i>ценоз</i> <i>антракноз</i>

Отже, велика частка греко- та латинських елементів у термінах та терміносполуках функціонують як одиниці наукового стилю (кореневі слова, словоскладення та інші словотворчі елементи), мають здатність впливати на мовно-культурний характер мови, та, завдяки естетично повноцінним словам, інтелектуалізують мову і мовця – спеціаліста галузі.

1. Акуленко В. В. Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові / В. В. Акуленко // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – С. 128 – 144.
2. Білецький А. О. Слов'янська топонімія Греції. Повідомлення Української ономастичної комісії / А.О. Білецький. – К., 1966. – Вип. 1. – С. 13 – 24.
3. Винокур Г. О. Проблема культури речі / Г. О. Винокур // Русский язык в советской школе. – 1939. – № 5. – С. 85.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 102 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М., 1977. – 245 с.
6. Грищенко С. П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам'яток к. XVI – XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – К., 1999. – 19 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Короткий словник синонімів української мови / Укл. Деркач П. М. – Л. : Просвіта, 1993. – 210 с.
9. Куньч З. Й. Лексико-генетичні особливості сучасної української риторичної термінології // Мовознавство. – 1996. – № 4 – 5. – С. 49 – 56.
10. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : АН СССР, 1961. – 157с.
11. Лотте Д. С. Краткие формы научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1971. – С. 16.
12. Лукінова Т. Б. Українська лексика: семантичні зміни в запозичених словах // Мовознавство. – 2013. – № 2 – 3. – С. 18 – 38.
13. Молодець В. М. Класифікація синонімів російських і німецьких лінгвістичних термінів за мовою-джерелом // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 51 – 55.
14. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвальні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – К., 2002. – 16 с.
15. Нагіна В. О. Основні тенденції розвитку української метеорологічної термінології // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 61 – 67.
16. Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних термінів в українській науковій термінології // Мовознавство. – 1996. – № 4 – 5. – С. 57 – 69.
17. Пономарів О. Лексика грецького походження в українській мові. – К. : Просвіта, 2005. – 127 с.
18. Семчинський С. В. Латинізм // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. – С. 292.
19. Словник іншомовних слів / за ред. Пустовіт Л. О. – К. : Довіра УНВЦ Рідна мова, 2000. – 1016 с.
20. Сташко М. Абсолютні синоніми в бібліотечній термінології // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 178 – 180.
21. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. // Мовознавство. – 1999. – №1. – С. 7 – 21.
22. Українська енциклопедія лісівництва : в 2-х т. / [гол. ред. С.А. Генсірук]. – Л. : Жовківська друкарня вид-ва Отців Василіанів “МІСІОНЕР”, 1999р. – Т. 1. – 463 с.; Т. 2. – 470 с.

L. M. Marchuk

GENERAL TENDENCIES OF TERMS WITH GREEK AND LATIN ELEMENTS IN FORESTRY INDUSTRY

According to the genetic classification of borrowings, one of the largest groups of foreign language vocabulary in European languages is formed by lexemes of Latin origin. They are the result of interaction between languages, which are often characterized by a significant degree of genetic and temporal distances. In the article the terminology of Forest industry with the most common terminological elements of Latin and Greek origin is analyzed.

Key words: lexical latinisms, Latin borrowing, Greek-Latin element, Polonism with Latin base.

УДК 81.161'53:001.4

Р. Б. МИКУЛЬЧИК
(Львів, Україна)

МОТИВОВАНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ

У статті розглянуто питання мотивованості фізичних термінів-епонімів. Проаналізовано мотивованість для простих, складних і складених епонімів прізвищевим компонентом. Виявлено безпосередню і опосередковану мотивованість.

Ключові слова: термін-епонім, фізична термінологія, мотивованість.

Світова наукова (зокрема, природнича) спільнота протягом багатьох століть дотримується традиції увічнювати імена найвидатніших науковців та винахідників у термінах. Такі терміни автоматично стають інтернаціональними, кожна мова пристосовує їх до своєї структури у властивий для неї спосіб і за притаманними їй моделями. Епонімні терміни є органічною частиною наукової термінології. Їх дослідження посідає важливе місце серед проблем сучасного термінознавства. Епонімні найменування – терміни, у складі яких наявні імена чи прізвища осіб або похідні від них спеціальні мовні одиниці.

У мовознавстві немає однастайності щодо того, які саме власні назви – антропоніми чи й інші оніми – можуть стати основою для створення терміна-епоніма (або бути терміном, утвореним від власних імен), оскільки спеціальні найменування можуть походити від антропонімів, міфонімів, теонімів, топонімів, етніонімів, космонімів. Дослідження в галузі термінознавства доводять, що головною умовою творення термінів-антропонімів є наявність історичної згадки про існування тих чи тих осіб, чий імена лежать в основі творення епонімів.

Питання вмотивованості терміна вивчала значна кількість лінгвістів. Цій темі присвячені праці О. В. Суперанської, О. І. Блінової, Т. Р. Кияка та ін. Мотивованість термінів відіграє помітну роль у термінотворенні. Її потрібно

Р. Б. МИКУЛЬЧИК, 2017